

Proč říkám „totalitní režimy“

Reakce na popírání totalitarismu

AVIEZER TUCKER

Jeden slovinský vtipálek se řečnický zeptal: „*Mluvil tu snad někdo o totalitarismu?*“ A hned si na svou otázku odpověděl parodií na dialektickou jednotu protikladů, neboť použil argumentační trik se šikmou plochou, jímž se myšlenky postupně přesouvají od jednoho extrému k druhému (např. pokud je 10 skoro 9 a 9 je skoro 8 a tak dále, tak lze na základě tohoto argumentačního klamu pozvolna vyvodit, že 10 se rovná –10), aby došel k orwellovskému závěru, že totalitní idea vytváří prostor pro potenciální svobodu a že se koncept totalitarismu používá k potlačení nesouhlasu.¹ V každém případě tímto esejem na slova Slavoj Žižeka reaguji mluvním aktem: „Já o totalitních režimech mluvím!“ Vykládám tento politologický pojem realisticky, spíše coby historickou skutečnost než jako politicky motivovaný jazykový konstrukt.

Historik Enzo Traverso tvrdí, že se pojem totalitarismus dá využít spíše v politologii za účelem vymezení „*povahy a typologie moci*“ než v historiografii, která se zabývá „*původem, vývojem, globální dynamikou a konečnými důsledky*

politických režimů“.² Pojem totalitní režimy je však užitečný pro porozumění tomu, v čem se původ, vývoj, globální dynamika a důsledky *posttotalitních* režimů odlišují od režimů *postautoritářských*; zkrátka k vysvětlení toho, proč se dějinami zatížené sociální

a politické trajektorie posttotalitních států, jakými jsou Rusko, Maďarsko a Polsko, liší od těch, které mají postautoritářské státy jako Španělsko a Argentina. Odlišení totalitních a autoritářských režimů je nezbytné k pochopení nejenom „krátkého“ 20. století (1914–1991), ale také toho, kam se totalitní a autoritářské režimy ubírají nyní.³ Nejprve tedy zevrubně odůvodním, proč je koncept totalitarismu užitečný, a poté v polemické části tohoto textu stručně shrnu, kriticky zanalyzuji a vyvrátím hlavní řečnické prostředky, které používají popírači totalitarismu.

Počátky současné debaty o totalitarismu lze vysledovat na sklonku 70. let minulého století. Americká politoložka a diplomatka Jeane Kirkpatricková prohlásila, že vláda prezidenta Cartera destabilizuje přátelské autoritářské režimy (šáhův Írán nebo Somozovu Nikaraguu), čímž způsobuje vznik daleko horších totalitních režimů.⁴ Vysvětlila sice, jaké jsou zásadní rozdíly mezi autoritářskými a totalitními režimy, nicméně její kritické toto pojmové rozlišení napadali a prosazovali koncept „autokratických“, nedemokratických režimů. Ze zpětného

1 ŽIŽEK, Slavoj: *Did Somebody Say Totalitarianism? Five Interventions in the (Mis)use of a Notion*. Verso, London 2001. Srov. TUCKER, Aviezer: „Jamming the Critical Barrels: The Legacies of Totalitarian Thinking“. In: BRADATAN, Costica (ed.) *Philosophy, Society and the Cunning of History in Eastern Europe*. Routledge, London 2012, s. 157–170.

2 TRAVERSO, Enzo: *Totalitarianism between History and Theory*. *History and Theory*, 2017, Vol. 55, s. 97–118, konkrétně na s. 102.

3 TUCKER, Aviezer: *The Legacies of Totalitarianism: A Theoretical Framework*. Cambridge University Press, New York 2015.

4 KIRKPATRICK, Jeane J.: *Dictatorships and Double Standards: Rationalism and Reason in Politics*. American Enterprise Institute & Simon and Schuster, New York 1982.

pohledu měly oba tábory částečně pravdu a částečně se mýlily. Kirkpatricková měla pravdu, když poukázala na to, že existují zásadní rozdíly mezi autoritářskými a totalitními režimy, a také se nemýlila v tom, proč je rozsah zvěrstev páchaných prvně jmenovanými omezenější a méně nezvratný než v případě těch druhých. Autoritářské režimy měly méně obětí než režimy totalitní, protože se nepokoušely radikálně transformovat kulturu, ekonomiku či společenské status quo a nevytyčovaly si žádný utopický ideologický cíl. Nicméně Kirkpatricková nevzala v úvahu, že revoluční totalitarismus ve východní Evropě před rokem 1980 zmutoval v konzervativní „pozdní totalitarismus“, jenž se politicky navenek vyznačoval odporem ke změně a zevnitř jej sžírala všudypřítomná korupce. Plané řeči o revoluční transformaci si sice režim ponechal coby součást rituálního ideologického tlachání, radikální teror a transformace však ustaly, částečně z toho důvodu, že všichni ti, kdo by mohli představovat i jen sebemenší hrozbu, byli v revoluční fázi odstraněni. Pozdně totalitní režimy se tak přestaly snažit měnit povahu lidí. Místo toho se je pokoušeli manipulovat skrze jejich touhy a zájmy.

Levicoví kritici Kirkpatrickové souhlasili s jejím sloučením totalitních režimů s pozdním totalitarismem, ale poté spojovali pozdně totalitní režimy, jejichž útlak byl *mírný* a postihoval *veškeré* obyvatelstvo, s autoritářskými režimy, které utlačovaly *intenzivně*, avšak jen *malou*, politicky aktivní část obyvatelstva.

Při analýze je zapotřebí rozlišovat a porovnávat. Pokud by bylo vše stejné, nebylo by tu nic, co by se dalo komparativně analyzovat. Začneme tedy srovnáním totalitních a autoritářských režimů. Dějinná zatížení posttotalitních versus postautoritářských společností a politik

Americká politoložka a diplomatka Jeane J. Kirkpatricková (1926–2006)
(foto: ČTK/AP)

totiž ukazují na nezbytnou potřebu komparativního pojmového odlišení autoritářství a totalitarismu, díky němuž budeme moci děnit v postautoritářských a posttotalitních zemích lépe rozumět. Podobnosti a odlišnosti revolučního totalitarismu, pozdního totalitarismu a autoritářství shrnuje tabulka na následující straně, kterou nyní podrobně rozeberu.

MOC

Může se zdát zvláštní, že v totalitních režimech není centrem moci armáda, ale tajná policie. Naopak není nic nepochopitelného na tom, že u autoritářských režimů má moc armáda, neboť kdo má pušky, děla, tanky a letadla, ten „vydává rozkazy“. V totalitních režimech si ale armádu během revoluční fáze podrobí a někdy i za pomoci čistek ovládne mnohem menší instituce, která je vyzbrojena pouze lehkými zbraněmi: tajná policie. Její tajnou zbraní je totiž obrovská a v skrytu pracující armáda informátorů. Jelikož

nebylo možné rozeznat přítele od nepřítelů, všichni se stali potenciálními nepřáteli a zároveň se nikomu nedalo věřit. Jako v případě každé minoritní skupiny u moci i totalitní elita se snažila vládnout tak, že rozdělovala své občany a podporovala vzájemné konflikty a nedůvěru. Tuto metodu režim dovedl do historicky nevídaného extrému, když rozdělil společnost na jednotlivce či později na rodinné jednotky. Výsledkem bylo rozdělení a rozložení veškeré opozice. Bez vzájemné důvěry nemohl vzniknout žádný organizovaný odpor. Tajná policie tak měla proti sobě pouze hrstku jednotlivců. Organizační moc pozdně totalitních vládnoucích elit úzce souvisela s tím, jaké vztahy měla s tajnou policií. A jelikož centrem moci v totalitních režimech byla tajná policie, tak jakákoliv změna v dělbě moci v posttotalitních společnostech vyžadovala oslabení nejenom tajné policie coby instituce jako takové, ale také jejích neoficiálních sítí a struktur.

Oproti tomu centrem moci a kontroly v případě autoritářských režimů byla armáda. Tvzení Linze a Stepana, že Polsko bylo minimálně od roku 1976 spíše autoritářský než totalitní stát, podporuje fakt, že státní převrat z roku 1981 neprovedla tajná policie ministerstva vnitra, ale armáda.⁵

ÚTLAK

Totalitní režimy ve své revoluční fázi eliminovaly zhruba deset procent obyvatelstva, a to zabíjením, vězněním či nucenou emigrací. Vyšší míra úmrtnosti byla způsobena smrtí nejslabších členů společnosti hladem, protože došlo k vyvlastnění jejich prostředků k obživě při

kolektivizaci zemědělství v Sovětském svazu a Číně, anebo při etnické genocidě a za války v nacistickém Německu. Po zlikvidování všech stávajících či potenciálních alternativních elit se jednotlivé frakce v rámci totalitní elity obrátily proti sobě. Kvůli tomu, že autoritářské režimy nelikvidovaly veškeré stávající a potenciální konkurenční elity, zabíjely, mučily a věznily daleko nižší procento svého obyvatelstva než režimy totalitní. Například Chile a Maďarsko mají podobný počet obyvatel. Za vlády autoritářské chilské junty bylo popraveno více než 3000 osob a nižší desítky tisíc uvězněny, což představuje zhruba 0,3 % populace. V Argentině v roce 1980 žilo přibližně

28 milionů lidí, ze kterých „zmizelo“ mezi 10 000 až 30 000 osob, tedy maximálně jedna desetina procenta populace.⁶ V Maďarsku v roce 1945 po sovětské okupaci deportovali 600 000 obyvatel do sovětských pracovních a vězeňských táborů. Zhruba 200 000 z nich se nikdy nevrátilo a má se za to, že zemřeli. Mezi lety 1948 a 1953 bylo asi 750 000 Maďarů odsouzeno většinou v souvislosti se zneužíváním státního majetku, a mnozí z nich skončili před mimořádnými lidovými soudy. Některé mučili a popravili; většina ale posloužila jako pracovní síla v přibližně padesáti pracovních táborech na území Maďarska, hlavně poblíž dolů, kde mnozí zemřeli vyčerpáním nebo kvůli špatnému

	Revoluční totalitarismus	Pozdní totalitarismus	Autoritářství
Centrum moci	Tajná policie	Tajná policie a totalitní strana	Armáda
Rozsah útlu	Rozsáhlý (celá společnost) a intenzivní (zhruba 10 % obyvatelstva popraveno, vězněno nebo donuceno k emigraci)	Rozsáhlý (celá společnost), ale mírný	Omezený, ale intenzivní: cílí pouze na politické oponenty, které zabijí nebo vězní
Sociální stratifikace	Jednotná politicko-sociálně-ekonomická stratifikace, jedna elita s nestabilní členskou základnou	Jednotná stratifikace se stabilní elitou a mezigenerační kontinuitou	Rozmanitá stratifikace s pluralitní elitou
Občanská společnost	Stát likviduje občanskou společnost, mezi sebou a rodinou neponechává žádný nezávislý společenský prostor	Bez občanské společnosti, prosazuje se nukleární rodina, která „kolonizuje“ stát	Občanská společnost je mezi státem a rodinou zachována
Nezávislé instituce	Žádné	Žádné (částečně se rozvíjí autonomie státních institucí)	Částečně se převádějí pravomoci na nezávislé nepolitické instituce
Ideologie	Mocný nástroj k mobilizaci širokých vrstev společnosti	Vyprázdněný rituál	Státní ideologie je různorodá a koexistuje s ostatními ideologiemi

5 LINZ, Juan J. – STEPAN, Alfred: *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Johns Hopkins University Press, Baltimore 1996, s. 255–292.

6 THAROOR, Ishaan: 50 years after Chile's coup, many still yearn for right-wing strongmen. *The Washington Post*, 11. 9. 2023 – viz [washingtonpost.com/world/2023/09/11/chile-coup-pinochet-allende-50th-anniversary/](https://www.washingtonpost.com/world/2023/09/11/chile-coup-pinochet-allende-50th-anniversary/) (citováno k 23. 2. 2024).

zacházení. Při povstání v roce 1956 padlo v pouličních bojích zhruba 3000 Maďarů, dalších 229 bylo popraveno, 15 000 zraněno a 100 000 uvězněno.⁷ Stručně řečeno, pokud porovnáme počty mrtvých, mučených a uvězněných, pro totalitní režimy je charakteristické, že ve své revoluční fázi generují zhruba stokrát víc obětí než autoritářské režimy, konkrétně je to přibližně 10 % obyvatelstva oproti 0,1 %. Intenzita násilí, kterému byly vystaveny oběti autoritářských režimů, byla stejně hrozná jako v případě obětí totalitarismu. Nicméně rozsah totalitního pronásledování společnosti byl stokrát větší než cokoliv z toho, čeho se dopouštěly režimy autoritářské. Protože cílem nacistického i komunistického režimu v zemích, které kontrolovaly, byla likvidace všech alternativních elit, mohou být v zemích, které trpěly oběma okupacemi, počty obětí sečteny. Když se po druhé světové válce komunisté dostali k moci, museli pouze „dokončit“ to, co už započali nacisté. V zemích, které prošly trojí okupací, jako například Pobaltí a východní Polsko, pak dokončili práci, kterou zahájili již při první okupaci. V případě Československa existují různé odhady počtu zabitých, vězněných a těch, co od roku 1948 odešli do exilu, ale i ty nejnížší se pohybují kolem 5 % obyvatelstva. Podobné procento bylo zabitó (většinou během holokaustu), vězněno a přinuceno k exilu nacisty.

STRATIFIKACE

V Sovětském svazu a východním bloku obecně si předvoj totalitního režimu v revoluční fázi eliminací všech stávajících, skutečně i domněle možných, zdánlivých a smyšlených alternativních elit vydobyl pozici jediné elity ve společnosti. Bez jejich likvidace by nedošlo k *totalní* kontrole

společnosti. Do potenciálních alternativních elit patřili i lidé, kteří pro totalitní elitu nepředstavovali žádnou bezprostřední nebo pozdější hrozbu, avšak mohli by se takovou hrozbou či v marxistickém žargonu „objektivními nepřáteli“ stát. Jakákoliv aktuálně či potenciálně význačná osobnost, která nebyla součástí revoluční elity, byla vnímána jako nepřítel, a to včetně domnělých a smyšlených členů elit, jakými byli třeba baletky Bolšogo těatru a židovští lékaři, kteří se o politiku ani v nejmenším nezajímali.

Na konci revoluční fáze přeživší členové elity mezi sebou uzavřeli racionální tichou dohodu, že přestanou mezi sebou soupeřit, omezí moc tajné policie a budou vládnout společně

Revoluční totalitní elita zakoušela nejistotu, čistky, zatýkání a odvetné vražedné útoky proti svým rodinám. Z tohoto důvodu neměly totalitní režimy v revoluční fázi stabilní elitu a nevyvinuly si *vládnoucí třídu*. Na konci revoluční fáze přeživší členové elity mezi sebou uzavřeli racionální tichou dohodu, že přestanou mezi sebou soupeřit, omezí moc tajné policie a budou vládnout společně. Mezi lety 1953 a 1956 Ústřední výbor Komunistické strany Sovětského svazu provedl v tajné policii NKVD čistky a podrobil si ji; jejího šéfa Beriju nechal popravit; a v rámci ústředního výboru vzniklo oddělení, které na ni dohlíželo. Nová totalitní elita si držela kontrolu nad tajnými službami podle hesla rozděl a panuj. Tajné policii přitáhla uzdu tak, že jí znemožnila provádět nábor v rámci komunistické strany bez

souhlasu vyšších stranických orgánů. Nezamýšleným a z hlediska elity nevýznamným důsledkem bylo to, že se snížila intenzita státního teroru vůči obyvatelstvu jako celku a vznikl disent. Přeživší totalitní elita se stabilizovala a zabezpečila natolik, že se mohla stát vládnoucí třídou. Byrokraté, kteří přestáli revoluční fázi, neuchvátili moc ani tak pomocí brutálního a svévolného násilí, jako spíš získáváním kontaktů, lobbováním, vytvářením spojeneckých svazků, podílením se na nezákonných výměnných obchodech, konspirováním, nevybočováním z řady a vytvářením zdání loajality. Stejně jako každá vyšší třída, která si chce uchovat své postavení, tak i tato nová elita k tomu, aby si zajistila budoucnost a mohla předat vše, co nashromáždila, svým dětem, potřebovala převoditelná vlastnická práva, kvůli čemuž pokřivila celý režim a přivedla ho na pokraj zhroutení.

Autoritářské režimy sice netolerovaly alternativní *politické* elity, ale snášely či ignorovaly elity nepolitické, ekonomické, náboženské, popkulturní, umělecké a intelektuální. Autoritářství umožňovalo, že se ve složení pluralitních nepolitických elit udržovala kontinuita. Z tohoto důvodu byly postautoritářské alternativní elity mnohem početnější než v případě alternativních elit posttotalitních, a právě díky této kontinuitě byly mnohem lépe připravené nahradit autoritářské generály.

OBČANSKÁ SPOLEČNOST

Americký historik Stephen Kotkin přirovnal roli občanské společnosti během revolucí v roce 1989 k roli střední třídy za Velké francouzské revoluce o dvě století dříve. Ani jedna totiž žádnou roli nesehrála, protože buď neexistovaly, nebo se o revoluci nepřičinily.⁸ Totalitarismus fyzicky

7 BARTOŠEK, Karel: Central and Southeastern Europe. In: COURTOIS, Stephane et al.: *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression*. Harvard University Press, Cambridge MA 1999, s. 394–456.

8 KOTKIN, Stephen: *Uncivil Society: 1989 and the Implosion of the Communist Establishment*. Random House Modern Library, New York 2009, s. XIV.

vyhladil občanskou společnost tím, že zlikvidoval její elity a zrušil její instituce. Následkem toho se začala prosazovat nukleární rodina a pokoušela se přivlastnit si některé role státu, který to ovšem mohl vnímat jako korupci. Oproti tomu se občanská společnost v autoritářských režimech zachovala, protože až na pár výjimek, jako byly např. odbory, si ji tyto režimy mohly dovolit ignorovat.

INSTITUTE

Totalitní státy se nemohly nechat omezovat žádnými nezávislými společenskými institucemi, jakými jsou třeba zákony nebo soudci. V autoritářských společnostech hranice mezi institucionálními elitami, tj. mezi vládou, ekonomickou elitou, církví a armádou, nejsou tak ostré jako v liberálních demokraciích, ale zároveň zde chybí centrální kontrola.⁹ Zpolitizování státní byrokracie bylo v autoritářských režimech daleko omezenější než v režimech totalitních. V autoritářských režimech neměl dokonce některá povýšení v armádě a byrokracii daný režim pod kontrolou. Když se pozdě autoritářské Španělsko za vlády Franciska Franka chýlilo ke svému konci, státní úředníky již politicky nelustrovalo a do státních úřadů se dokonce přijímalo na základě vstupních anonymních testů.¹⁰ Pokud autoritářské režimy porušovaly zákony, obvykle nevyužívaly zavedené instituce, ale vytvářely si paralelní policejní a vězeňské systémy a obcházely soudy. Porušovaly zákony, ale nevytvářely dojem, že systematické respektování zákonů postrádá smysl. Následkem toho tak existovaly v postautoritářských státech nezávislé soudy a policie, které si dokázaly vynutit respektování zákonů, a to dokonce i ze strany bývalých autoritářských elit, jako tomu bylo v případě Argentiny a Chile.

IDEOLOGIE

Rasismus a třídní boj byly účinnými ideologiemi pro nábor a mobilizaci stoupenců v revoluční fázi totalitarismu. Z tohoto důvodu nemohly totalitní státy tolerovat alternativní ideologie, potíraly je a jejich stoupence pronásledovaly. Ve střetu s realitou pozdního totalitarismu víra v ideologii slábla a nahrazoval ji cynismus a ironický odstup od státních rituálů. Autoritářské režimy oproti tomu nikdy nebyly tak originální a monistické. Spíš se pokoušely eklekticky spojit v sobě vše, co bylo k mání a mohlo se jim hodit. Vzhledem k tomu, že ideologie není zas tak významný mobilizační nástroj, autoritářské subjekty nevnímají žádnou podobu ideologie jako vyloženě nepřátelskou, a alternativní ideologie proto zůstávají přítomné a silné.

Výše uvedené rozdíly mezi autoritářskými a totalitními režimy nejsou důležité pouze pro porozumění historickému totalitarismu a autoritářství a tomu, v čem se liší, ale také pro pochopení různých dějinných zatížení, která odlišují posttotalitní státy ve střední a východní Evropě od postautoritářských států v jižní Evropě a Latinské Americe. V posttotalitních demokratických zemích po politické revoluci nenásledovala revoluce sociální. Změny na pozici politických špiček závisely na přítomnosti alternativní disidentské elity, která i když byla malá, mohla od předchozí politické elity předtím, než se proměnila v novou ekonomickou elitu, převzít otěže moci. V případě, že alternativní disidentská elita přítomná byla, došlo k významné výměně elit v politice a médiích, avšak ve všech ostatních sociálních hierarchiích a institucích byla kontinuita elit zachována. Pozdě totalitní elita přeměnila svou moc na ekonomické bohatství zprivatizováním pozdě totalitního státu.

Výrazný posttotalitní nedostatek soupeřících elit a z velké části úspěšné přizpůsobení politických práv pozdě totalitní elitě jejím ekonomickým zájmům mělo za následek kontinuitu této elity i po skončení totalitního režimu. Vyjma politiky a médií si pozdě totalitní elita udržela své místo v ekonomice, státní byrokracii, bezpečnostních službách, právním a vzdělávacím systému, protože po skončení totality neexistovaly žádné alternativní národní elity, které by ji nahradily, a pouze ve východním Německu mohlo dojít k jejich importu z jiného státu.

V posttotalitních společnostech, například ve střední Evropě po zhroutení komunismu, byly demokratické vlády slabší než v tradičních demokraciích, protože neměly pod kontrolou výkonnou byrokracii, která měla značnou míru autonomie a příležitosti k vlastnímu obohacení, neboť nebyla tolik omezována občanskou společností. Proto mohly být posttotalitní vlády zkorumpované, a přesto dokázaly uskutečňovat bolestné strukturální ekonomické reformy. Podle schopnosti posttotalitních vlád provést takové reformy a restrukturalizace, jaké postautoritářské státy nedokázaly realizovat, lze po celosvětové finanční krizi v roce 2008 poznat rozdíl mezi chudými, ale povětšinou solventními posttotalitními ekonomikami a bohatšími, ale insolventními ekonomikami z postautoritářského evropského jihu, tedy Řecka, Španělska a Portugalska. Posttotalitní státy restrukturalizovaly, postautoritářské státy si půjčovaly.

Posttotalitní justice se neoddělila od exekutivy. Neoficiálně se někteří soudci považovali za nižší úředníky v exekutivě; řídili se státními pokyny a nejednali proti zájmům těch, kteří oproti nim stáli v sociální hierarchii výše. Jejich usnesení nebyla ani tak odrazem toho, jak si vykládali právo,

9 KIRKPATRICK, Jeane J.: *Dictatorships and Double Standards: Rationalism and Reason in Politics*, s. 66.

10 LINZ, Juan J. – STEPAN, Alfred: *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, s. 251–252.

Gustáv Husák, tvář českého pozdně totalitního systému, a Muammar Kaddáfí, autoritářský vůdce Libye, při společné procházce Prahou v roce 1978 (foto: ČTK / Jiří Karas)

jako spíš toho, jak si vykládali zájmy těch nad sebou. I o tu nízkou míru nezávislosti, kterou se jim podařilo získat, nakonec přišli po vítězství neliberálních stran v Maďarsku a poté v polských volbách. Posttotalitní společnosti se vyznačovaly nižší mírou trestů i odškodnění; oběti totalitarismu obdržely nízké nebo žádné kompenzace a málokdy došlo k potrestání pachatelů, a pokud ano, tak pouze k mírnému. Posttotalitní debaty o trestech se zaměřovaly na bývalé zaměstnance a agenty tajné policie, kteří si udrželi moc, a jejichž status se tak stal politickým problémem. Oproti tomu armáda zůstávala dál apolitická a nekontroverzní.

V postautoritářských společnostech, které vznikly v jižní Evropě (Řecko, Portugalsko, Španělsko) nebo v Latinské Americe (Argentina, Chile), se projevily opačné příznaky: elity byly různorodé. Pozdně autoritářská elita si uchovávala zájem o politickou moc jako cíl sám o sobě, a to částečně proto, že se nedokázala proměnit

a stát se novou ekonomickou elitou, když už tu jedna nezávislá nepolitická ekonomická elita byla. Po skončení autoritářského období dynamická občanská společnost omezovala politiku demokratických vlád a podporovala populistická ekonomická řešení. Vzhledem k tomu, že represivní mechanismy autoritářských režimů byly převážně mimosoudního charakteru, mohli autoritářští soudci zůstat nezávislí a zachovat si čisté ruce. To po skončení autoritářského režimu napomohlo nezávislosti soudnictví. Oběti se odškodnění nakonec dočkali a občas, i když to trvalo třeba jednu generaci, byli stíháni i pachatelé. Posttotalitní vlády čelily neuvěřitelně náročnému, vlastně neproveditelnému úkolu, kterým byla nutnost odškodnit daleko více poškozených daleko méně prostředky. Co se týče ekonomiky, autoritářské režimy nebyly tak destruktivní jako totalitní režimy, protože se vyhnuly centrálnímu plánování a ponechaly velkou část ekonomiky v soukromých rukou.

Důkazem a zároveň výjimečným případem je Chile, kde autoritářský režim zanechal národní hospodářství v daleko lepším stavu, než v jakém je převzal. Z toho plyne, že u postautoritářských režimů oproti režimům posttotalitním není prostředků na nápravu takový nedostatek a mohou se proporcionálně rozdělit mezi méně poškozených.

Po skončení autoritářství se sporným politickým problémem nestala role tajné policie, nýbrž role armády a jejích důstojníků a veteránů. Jako se veškeré posttotalitní společnosti musely nějak vyrovnat s bývalou tajnou policií a pokusit se nějakým způsobem omezit její moc, stejně tak byly veškeré postautoritářské režimy nuceny se nějak vypořádat s armádou a omezit její moc. V autoritářských režimech bylo na obyvatelstvo nasazeno daleko méně tajných policistů a informátorů, než tomu bylo v případech totalitních států.¹¹ Když armáda autoritářského státu zahájila intenzivní teror

11 GONZÁLES ENRIQUEZ, Carmen: Elites and Decommunization in Eastern Europe. In: HIGLEY, John – PAKULSKI, Jan – WESOŁOWSKI, Włodzimierz (eds.): *Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe*. St. Martin's Press, New York 1998, s. 277–295, konkrétně na s. 280.

proti svým politickým oponentům, do něhož patřily popravy bez soudu, mučení a věznění, nezapojovala do toho ostatní složky státní správy. Dokonce i anonymní eskadry smrti se skládaly z vojáků nebo námořníků, kteří ve dne v práci nosili uniformy. Po pádu autoritářského režimu byla jeho armáda jasně rozeznatelná na rozdíl od všudypřítomné tajné policie totalitního režimu. Rozdíly mezi „my“ a „oni“ byly proto patrnější za vlády autoritářského režimu i po jeho pádu. Postautoritářské společnosti si tedy mohly dovolit nebýt tolik paranooidní jako společnosti posttotalitní. Jakmile demokraticky zvolené postautoritářské politické elity byly adekvátně silné a pozdně autoritářské elity dostatečně oslabené, nové elity se mohly pokusit vyměnit starou autoritářskou elitu ve vedení armády, odříznout ji od moci, a dokonce potrestat autoritářské pachatele, kteří porušovali lidská práva.

POPÍRÁNÍ TOTALITARISMU

Prohlášení neonacistických revizionistických popíračů totalitarismu předcházela těm ze strany východoevropských neokomunistů. Protože jsou ale v obou případech používány v podstatě totožné rétorické triky, lze teze Arendtové o totalitarismu uplatnit na popírače a historické revizionisty zprava i zleva.¹²

Hlavní rozdíl mezi popírači totalitarismu a popírači holokaustu spočívá v tom, že než aby otevřeně ignorovali důkazy a na základě toho popírali pravdu a vymýšleli si falešné obrazy minulosti, jako to činí popírači holokaustu, popírači totalitarismu se raději snaží historiografii a kontrolu, kterou má mít historická paměť nad politickou imaginací, „neutrazovat“. Místo toho, aby využívali

nebo zneužívali minulost, tvrdí, že je zbytečná, odvádějí od ní pozornost, matou a mlží, aby uspíšili kolektivní ztrátu paměti a historie upadla v zapomnění. „*Kdo si nepamatuje minulost, je odsouzen si ji znovu prožít*“ je slavný citát filozofa George Santayany z knihy *Život rozumu* (*The Life of Reason: or the Phases of Human Progress*) z roku 1905. Santayana tvrdil, že historický pokrok je výsledkem zkušenostního učení. Pokud si společnosti pamatují své chyby, neopakují je. Národy zbažené historické paměti jsou odsouzené k sisyfovským dějinám: cyklicky opakují tytéž omyly po uplynutí dvou generací, kdy individuální paměť slábne a mizí. Uchovávaní historické paměti napříč generacemi může zabránit věčnému opakování historie.

Nelze oddělit politiku od totalitní všednodennosti a studovat ji izolovaně mimo její kontext

Odstranění tohoto ověřování, zda se historie opakuje, vyžaduje historické zapomnění, popření minulosti. Revizionisté se pokoušejí umožnit opakování historie právě odstraňováním historiografických ukazatelů, které mají varovat nově příchozí před vstupem do historické slepé uličky, která vede do propasti.

Když historiografickou práci píší extremisté, vyjadřují narativní formou své touhy prostřednictvím zbožných přání. Popírači historii a historiografii si vymýšlí; například popírači, že k holokaustu vůbec došlo, tvrdí, že plynové komory postavili Spojenci, aby měli Němce z čeho obvinít, a poté dávají svým obavám a zoufalství průchod v konspiračních teoriích. Popírači totalitarismu na rozdíl od nich odvádějí pozornost.

Nepopírají existenci holokaustu nebo gulagů, nýbrž správně poukazují na to, že většina občanů totalitních států nebyla přímými pachateli nebo bezprostředními oběťmi. Vzhledem k tomu, že valná většina Němců nepatřila mezi Židy nebo opoziční lídry, ani nebyli členy SS, „všední“ zkušenost s nacismem se omezovala na nové dálnice, plnou zaměstnanost a Wagnerovu hudbu. Stejně tak většina Východoevropanů nepatřila mezi agenty tajné policie, ani mezi pronásledované disidenty a většina lidí tak zpočátku zakoušela komunismus prostřednictvím industrializace a poté skrze zlepšení životní úrovně, konzumerismus a popkulturu. Takto vykonstruovaná totalitní všednodennost se jeví být pouze jinou variantou modernity srovnatelnou s netotalitními protějšky a revoluční politická transformace má budit zdání, že je součástí modernizace.

Totalitarismus pojatý jako modernizace zcela opomíjí rozdíly mezi demokratickou a totalitní modernizací a také politické aspekty totalitarismu, které s modernizací nesouvisí. Totalitní modernizace byla centrálně plánovaná a navržená tak, aby zejména prostřednictvím těžkého průmyslu posilovala moc státu. Obrat ke konzumerismu v pozdním totalitarismu byl způsobený soupeřením s liberálními demokraciemi. Přesto se celé úseky moderních služeb a průmyslu, jako třeba informační a lékařské technologie, vůbec nerozvíjely, protože jim centrálně plánující byrokraté nepřikládali takovou váhu. Sociální a kulturní modernizace a liberalizace společenských hodnot měla za totalitarismu převážně opačný trend. Nelze oddělit politiku od totalitní všednodennosti a studovat ji izolovaně mimo její kontext. Politická zvěrstva se nepáchají pouze

12 ARENDT, Hannah: *The Origins of Totalitarianism*. Harvest, New York 1973.

za účelem likvidace skutečných a domnělých odpůrců či potrestání nepřátel. Daleko více slouží k tomu, aby občany, kteří žijí každodenní život, udržovala ve strachu. Stejně jako v Kafkově *Procesu*, kde je každý vždy vinen, ale bude-li si to stát přát, může být omilostněn. Z tohoto důvodu zvěrstva páchaná totalitním režimem nemohou být nikdy úplně tajná. Obyvatelstvo o nich musí vědět, aby mělo z režimu strach, a tento strach musí propustupovat všemi sociálními interakcemi, aby se zabránilo spontánnímu vzniku občanské společnosti. Atomizovaní lidé se nesmí bát pouze státu, ale i jeden druhého, protože neví, kdo může být tajný informátor, kdo je jejich přítel a kdo ne.

Výzkum, který se zabývá „historií každodennosti“, tedy tím, jak obyčejní lidé žili a vnímali své okolí v různých historických obdobích, je oprávněný a správný. Lepší je ho ale používat pro období, kdy byl každodenní život nezávislý na politice a politických změnách, kupříkladu na období 19. století ve Francii, na něž byl tento historiografický přístup především aplikován. Nelze studovat každodenní život v období totalitarismu nebo během válečného stavu bez studia politického násilí a teroru. „*Historicky jako Fulbrooková nebo Sheila Fitzpatricková, které odmiítají pojem totalitarismu, daleko víc než práce politologů nebo sociologů ukazují, jak mnoho agenda vládnoucí strany propustupovala každodenním životem těch, kteří spadali pod její vládu, a jaké před ně kladla situace, které museli dennodenně řešit.*“¹³ Dekontextualizace všední totalitní zkušenosti odvádí pozornost od každodenního teroru, zabíjení, zotročování, sociální

Rubena GUMARSKÉ ZÁVODY, NÁRODNÍ PODNIK • NÁCHOD

ZÁVODY, NÁCHOD
PRAHA
HRÁDEC KRÁL.
PARDUBICE
HRÁDEC n. L.
DOLNÍ KRÁLOVICE

DVOŘ KRÁLOVÉ
MĚLNÍK
MILETÍN
PŘEDMĚSTÍ n. L.
DOLNÍ KRÁLOVICE

Titl. _____
Státní soud
P r a h a – P a n k r á c .

STÁTNÍ SOUD V PRAZE
Dostl. - 8. VI. 1950

Název věci: _____
Křesť. _____
Uř. číslo: _____
Vál. dopis: _____
Datum: 6. června 1950.

My, zaměstnanci národního podniku R U B E N A, gumarské závody, závod Dolní Kralovice žádáme, aby lži práve souzeným velezrádcům a špiónům byl vyměřen ten nejpřísnější trest za jejich velezrádné činy proti naší lidovědemokratické republice. Tuto republiku si dělnická třída vybojovala a platila za ní svojí krví a strádáním v předmnichovské "slatě republiky" a v okupaci žalářováním, trýzněním a svými životy v koncentračních táborech, vinou těchto zaprodanců kapitalismu, imperialismu a fašismu, kteří nám Mnichov svým vládnutím připravili. Byla dlouhá doba než tito zaprodanci se dostali tam kam patří, na lavici obžalovaných, ale přece jenom přišla a proto musí býti co nejpřísněji potrestáni.

Proto se osazenstvo závodu usneslo, že ještě s větším úsilím bude pracovati a zvyšovati produktivitu práce a zavázalo se, že plných čtrnáct dnů bude celý závod pracovati údernicky za zvýšení produktivity práce a za zvýšení kvality výrobků, aby byl zajištěn mír a co nejdříve vybudován socialismus v naší vlasti.

Za záv.org. Ksč: _____
Za vedení závodu: _____
Za záv. skup. ROH: _____
Za záv. skup. ČSM: _____
Závodní skupina ČSM
RUBENA n. p. Dolní Kralovice

Revoluční odborové hnutí
RUBENA, gumarské závody, nář. podnik
závod Dolní Kralovice.

• Telefon: Praha 98713, 99, 332, Hrádek n. M. 2. 19, Dvůr Králové 2. 188, Miletín 2. 97, Mělník 2. 9814, Dolní Kralovice 2. 10
Náchod 550, 551, Hradec Králové 1045, Pardubice 3116, Hradec Králové n. L. 9
• Dálnopis: Náchod - Hradec Králové 2. 3, Hradec Králové 2. 16, Pardubice 2. 5, Praha 2. 108

Jedna z 6300 rezolucí požadujících přísné potrestání obžalovaných v procesu s Miladou Horákovou (zdroj: NA)

nedůvěry a atomizace a vede k jejich zapomnění.

Další způsob odvádění pozornosti se provádí prostřednictvím mikrostudií. Totalitarismus je tak

„nepoužitelný v rámci historického výzkumu, který se pokouší rekonstruovat a analyzovat minulost tvořenou skutečnými a mnohotvárnými událostmi.“¹⁴ Ale „zaostření na detail, na

13 TURNER, Charles: Totalitarianism and the Historians. In: UNGUREANU, Manuela (ed.): *Institutions of the Soviet Bloc*. V tisku.

14 TRAVERSO, Enzo: *Totalitarianism between History and Theory*, s. 116.

Ideologický rozměr se v pozdní fázi totalitních režimů vyprazdňuje a stává se pouhým rituálem. Na snímku ze slavnostního shromáždění k 70. výročí VŘSR (6. listopadu 1987), v první řadě zleva velvyslanec v ČSSR Viktor Lomakin, Gustáv Husák, Lubomír Štrougal, Vasil Bil'ak a Miloš Jakeš. (foto: ČTK / Michal Kalina)

*mikrohistorii [...] může být způsob, jak se vyhnout [...] závažnějším otázkám.*¹⁵ Mikrohistorie podobně jako historie každodennosti je uznávána historiografická metodologie. Nicméně zdařilé mikrostudie ukazují, jakým způsobem může mikroúroveň odrážet makrohistorickou realitu nebo jak makrohistorická realita vznikla a získala různé vlastnosti z povahy mikroudálostí, které ji vytvořily. Obecné závěry ohledně různých dob a lokalit vyžadují srovnávací analýzu, pomocí níž se zjistí, co mají společné a v čem se liší. Popírači totalitarismu mikrostudie neporovnávají a ignorují to, jak byla totalitní makroúroveň vnímaná na mikroúrovni. Dekontextualizovaná, špatně prozkoumaná

mikrohistorie vytváří falešný dojem historické kontinuity a „normálnosti“ na místní úrovni. Popírači totalitarismu zcela úmyslně pomíjejí násilí, strach, paranoii a vytváření obět-ních beránek, které totalitní moc udržovaly, a to tak, že je odsouvají do politického centra, zatímco sami zkoumají údajně nepolitické periferie, kde žila většina lidí. Záměrně přehlí-žejí skutečnost, že totalitní režimy nutily obyčejné lidi k účasti na jejich vlastním utlačování, čímž vytvářejí příkrášlené, narůžovo nalakované vyobrazení totalitarismu.

Popírači totalitarismu zneužívají absenci důkazů jako důkaz jeho neexistence. Totalitní éry však generují méně historických důkazů,

například ve formě politicky explicitních deníků a osobní korespondence, průzkumů veřejného mínění a volebních záznamů, než soudobé liberální a demokratické režimy. Pří-mých a jasných soudobých důkazů o strachu a ponižování, sebeodcizení a kolaboraci, zatrpklosti a odporu tolik není. Popírači totalitarismu z nedostatku takových důkazů „vy-vozují“, že lidé strachu, ponižování apod. vystaveni nebyli. Stejně tak z nedostatku důkazů o tom, že pá-chaná zvěrstva byla v obecném pově-domí známá, vyvozují, že mnozí jeho stoupenci pravou podstatu režimu neznali a podporovali „příkráše-lou“ verzi nacismu či komunismu. Protože sice mohli být terorizováni,

15 TURNER, Charles: Totalitarianism and the Historians.

ale přitom nevěděli, kam jsou jejich sousedi kvůli tomu, že jsou Židi nebo „buržousti“, odváděni.

Popírači totalitarismu spoléhají na nedostatečnost důkazů. Omezené historické prameny sice umožňují vyloučit některé hypotézy, ale mezi nimi zůstává široké spektrum možností, na které se popírači totalitarismu spoléhají. Například existuje jen omezené množství dokladů o popularitě nacistických a komunistických režimů v různých obdobích, protože neexistovaly svobodné volby ani průzkumy veřejného mínění. Stejně tak existuje jen omezené množství důkazů, na jejichž základě by se dala vyhodnotit míra dobrovolné a nedobrovolné spolupráce s režimem a také rozsah společenského povědomí o jeho brutalitě. Popírači totalitarismu toho využívají k tvrzení, že se nacismus a komunismus těšily popularitě, a tím pádem byly z demokratického hlediska legitimní, a to i bez toho, že by získaly většinu hlasů ve svobodných a regulérních volbách. A také k tvrzení, že jejich zvěrstva nebyla obecně známá.

Popírači totalitarismu jako důkaz nekriticky využívají totalitní propagandu. Nacisté se pokoušeli antisemitismus prezentovat jako něco přirozeného a všeobecného. Stalinistické politické procesy nebyly zamýšleny jako tajné popravy, nýbrž byly spíše určené k tomu danou věc ospravedlnit, najít obětího beránka a toho obvinít. Rezoluce továrních sovětů žádaly „smrt zrádcům“. Oba režimy vyžadovaly účast na státních rituálech, jako byly volby, manifestace a podepisování „petic“. Popírači tuto vykonstruovanou propagandu používají zcela nekriticky k účelům, k jakým byla zamýšlena. Vůbec

neberou v úvahu, že tyto důkazy, které obsahují dezinformace a falešnou popularitu vytvářenou prostřednictvím teroru a zastrašování, mohou být vykládány alternativně.

Popírači totalitarismu vyprazdňují pojmy tak, že je nafukují a slučují. Zatímco historici používají politologické pojmy k vykreslení a analýze historických režimů, systémů a institucí, popírači přehnanou pojmovou idealizací a sjednocováním protikladů omezují schopnost jazyka politicky rozlišovat. Jsou-li pojmy jako demokracie a totalitarismus z teoretického hlediska přehnaně idealizované a nafouknuté, z hlediska historického se stanou vyprázdněné a nepoužitelné. Žádná historicky známá demokracie nedisponovala naprosto rovnými politickými právy. Žádný totalitní režim neměl plně pod kontrolou životy všech, které měl v područí, a ani se o to nepokoušel. Všechny režimy se vyvíjely a měnily. Nicméně „člověk nemusí vyrůst za studené války, aby mu došlo, že existuje velký rozdíl mezi demokratickými a nedemokratickými či liberálními a neliberálními režimy a společnostmi a že takové velké a zdánlivě povšechné rozdíly, jak je viděl Weber,¹⁶ nám pomáhají udržet zásadní otázky, stále živé otázky nejvyššího významu.“¹⁷ Bez politologického rozlišování se dějiny jeví jen jako nepoužitelná změť konkrétních událostí a totalitarismus je od demokracie k nerozeznání.

Popírači používají ke stejnému účelu argumentační klam šikmou plochou a dialektickou jednotu protikladů: lze vykonstruovat kontinuitu nebo najít postupné podobnosti mezi jistými aspekty demokracie a totalitarismu, představit je jako teze a antiteze a poté tvrdit, že jsou to vlastně aspekty jedné větší syntézy, kterou

je například modernita. Rétorickým výsledkem je odstranění pojmových rozdílů a jejich účinného použití v rámci kritické teorie. Stejných řečnických prostředků používaly samy totalitní režimy ke zmatení svých vlastních národů. Nacisté se prezentovali jako socialisté. Komunistická totalita označovala svůj režim jako lidovou demokracii.

Popírači totalitarismu používají vágní pojmy, aby zakryli rozdíly mezi totalitarismem a jinými režimy. Historiografické rozdíly, soudy a výklady musejí být založené na srovnávání a souvislostech. Srovnávání umožňuje historikům porozumět tomu, co bylo v dějinách obecné a co jedinečné, a rozlišit příčinné faktory. Souvislosti vysvětlují. Popírači pojmy a rozdíly zamlžují, aby mohli prohlašovat, že se za vlády nacistů či komunistů zas tak nic výjimečného nedělo, takže z těchto zkušeností neplyne žádné konkrétní ponaučení. Dějiny jsou skutečně plné zvěrstev. Jenže popírači ignorují rozlišování prostředků (industrializace útlaču) a cílů (likvidace etnických skupin a tříd). Kupříkladu Winston Churchill je prezentován tak, že se kvůli svým úzkoprsým názorům na Indy podobá J. V. Stalinovi.¹⁸ Churchill měl opravdu v mnoha ohledech bigotní názory a také hodně kouřil a pil. Každopádně nedělal politiku, která by za účelem transformace společnosti a uskutečnění jakési utopické vize vedla ke smrti milionů civilistů. Velký irský hladomor byl sice posledním největším hladomorem v Evropě předtím, než sovětský totalitní režim rozpoutal hladomor ukrajinský, a oba byly samozřejmě strašné, jenže každý měl jinou příčinu: na jedné straně byla zmatená

16 WEBER, Max: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Mohr, Tübingen 1922.

17 TURNER, Charles: *Totalitarianism and the Historians*.

18 TRAVERSO, Enzo: *Totalitarianism between History and Theory*, s. 108.

nečinnost britské vlády, na straně druhé plánovaná akce sovětských představitelů. Britská vláda nemohla za přírodní pohromu v podobě plísňé bramborové. Stalin a NKVD ukrajinský hladomor naplánovali. Irské hranice zůstaly otevřené pro ty, kteří mohli uprchnout; Ukrajinci překročit hranice tam, kde bylo potravin dostatek, nemohli. „*Pojem „životní prostor“ (Lebensraum) se objevil na přelomu 19. a 20. století jako německá varianta myšlenky imperialismu, která se rozšířila po celém starém kontinentě. Jednoduše odrážel západní vizi neevropského světa coby volného prostoru k dobývání a kolonizaci. Myšlenka „vyhlazení“ některých „nižších ras“ byla součástí celé evropské kultury, zejména pak britské a francouzské.*“¹⁹ Kolonialismus, tak jak ho popsala Arendtová,²⁰ a tím spíše územní imperialismus a kolonialismus Ruské říše totalitarismu předcházely a v některých ohledech jej dokonce předznamenaly. Jenže Britové a Francouzi se snažili území spíše ovládat než vyhlazováním měnit, třebaže existovaly i okrajové politické názory, které to doporučovaly. Koloniální mocnosti vládly spíše prostřednictvím svých armád a lokálních přívrženců, než aby daly volnou ruku převážně neexistující tajné policii.

Popírači totalitarismu používají nevhodné analogie a metafory, aby vytvářeli zavádějící asociace a „normalizovali“ historické totalitní výjimky. Kupříkladu revoluční komunismus

byl založený na namátkovém teroru, kdežto pozdní komunistické režimy zcela očekávaně poslušné občany, kteří se drželi od politiky dál, nechávaly na pokoji a odměňovaly je nízkou úrovní sociální péče a služeb. Popírači (a ti, kteří jsou jimi ovlivněni, aniž si uvědomují jejich agendu) používají metaforu „společenské smlouvy“, aby tento pozdně komunistický mírný teror nějak popsali.²¹ Jenže teorie společenské smlouvy od Hobbsa a Locka po Rawlse a Nozicka předpokládaly racionální dobrovolný souhlas s poli-

Pokud jedna strana disponuje veškerou mocí a diktuje druhé straně podmínky vzájemných vztahů a nutí ji, aby je s pistolí u hlavy schválila, pak se o žádnou smlouvu nejedná

tickým řádem uskutečněný za ideálních podmínek a projednání obsahu takových dobrovolných smluv mezi vládoucími a ovládanými. Oproti tomu komunistické vládoucí třídy dobrovolný souhlas neočekávaly, nepožadovaly a neobdržely, a ani by ho nezískaly. Aby si vynutily souhlas, politickou pasivitu a hospodářskou produktivitu, spíše diktovaly nová, mírně opresivní pravidla. Pokud jedna strana disponuje veškerou mocí a diktuje druhé straně podmínky vzájemných vztahů a nutí ji, aby je s pistolí u hlavy schválila, pak se o žádnou smlouvu nejedná.²² Jako další příklad

lze uvést fakt, že komunističtí vůdci v některých obdobích svou politiku improvizovali a žádný centralizovaný plán neměli. Komunisté také prezentovali marxismus jako vědu a sami sebe jako sociální inženýry. Proto popírači totalitarismu označují improvizaci komunistů za vědecké experimentování v sociální laboratoři,²³ ačkoliv toto přirovnání není moc vhodné, protože komunističtí vůdci na rozdíl od vědců neměli žádnou teorii, kterou by mohli použít, a navíc společnost je příliš složitá a otevřená na to, aby se jednotlivé faktory daly izolovat a jako v laboratoři z nich vyvozovat kauzální vztahy a korelace. Tuto metaforu lze také postavit na hlavu a vykreslit komunistický režim jako kolektiv šílených vědců, kteří experimentují na živých objektech proti jejich vůli, ale o takovou analogii tu nejde...

Popírači totalitarismu se odchylují od standardně zavedených vědeckých metod používaných v historiografii a společenských vědách. Aby ospravedlnili porušování odborných zásad, přicházejí s nepodloženou historiografickou teleologií, aby tak mohli považovat standardní metodologie za „zpátečnické“ a své vlastní chyby za „pokrokové“. Podobně se mělo za to, že komunismem dějiny skončí, a proto byly všechny ostatní režimy hodnoceny vzhledem k tomuto konci jako více či méně pokrokové. Současný kapitalismus byl nazván „pozdním kapitalismem“, aby se zdůraznil jeho

19 Tamtéž, s. 108–109.

20 ARENDT, Hannah: *The Origins of Totalitarianism*.

21 BRESLAUER, George W.: On the Adaptability of the Soviet Welfare-State Authoritarianism. In: RYAVEC, Karl W. (ed.): *Soviet Society and the Communist Party*. University of Massachusetts Press, Amherst/Mass 1978, s. 3–25; LIEHM, Antonin J.: The New Social Contract and the Parallel Polity. In: CURRY, Jane Leftwich (ed.): *Dissent in Eastern Europe*. Praeger, New York 1983, s. 173–181; COOK, Linda J. – DIMITROV, Martin K.: The Social Contract Revisited. Evidence from Communist and State Capitalist Economies. *Europe-Asia Studies*, 2017, Vol. 69, No. 1, s. 8–26.

22 FORBRIG, Joerg: *Civil Society. Theory and Practice in East-Central Europe*. PhD Thesis. European University in Florence, Florence 2004, s. 68, pozn. 149.

23 Např. SCHULZE WESSEL, Martin (ed.): *The Prague Spring as a Laboratory. Proceedings of the Annual Conference of Collegium Carolinum, Bad Wiessee, 26–29 October 2017*. Tagung, München 2019.

blíží se zánik. Politický předpoklad osudu je určený k tomu, aby spojence ujistil o vítězství a oportunisty povzbudil přidat se k jasným vítězům. Místo diskuze o obvyklých vědeckých přístupech popíráči tvrdí, že metodologie založené na důkazech jsou překonané. Kupříkladu „*teze o zásadní totožnosti mezi nacismem a bolševismem, kdy coby průvodní jevy z podstaty rovnocenných ideologií byla výsledkem prvního režimu ‚rasová genocida‘ a výsledkem druhého režimu ‚genocida třídní‘, je stále velmi populární, ale zdá se, že je ve vědě poměrně staromódní, a proto se od ní upustilo ve prospěch daleko diferencovanějších přístupů, které berou v potaz různé příčiny.*“²⁴ Staromódní může být všelicos, třeba druh koktejlu nebo estetický názor, nikoliv však argument. Samozřejmě že kdokoliv může podobným způsobem konstruovat (jako whigové) různé teze o nevyhnutelnosti pokroku a ve vztahu k nim pak poměřovat veškeré ostatní alternativy. Ovšem za předpokladu, že tato teleologie může přesvědčit pouze ty, kteří nezpochybňují fakt, že se neopírá o žádné důkazy.

GENEALOGIE

Odborníci na dějiny idejí a intelektuální historii se snaží sledovat genealogie idejí, aby popsali jejich původ a způsoby přenosu spolu s jejich společenskými základy, tj. sociálními a politickými skupinami, které je prosazovaly. Někteří klasičtí autoři píšící o totalitarismu, kupříkladu Talmon²⁵ a Arendtová,²⁶ zkoumali genealogie idejí, z nichž vzešel

Oskar Krejčí na autogramiádě publikace *Nová kniha o volbách* v roce 2006 (foto: ČTK / Zbyněk Stanislav)

totalitarismus. Popírání totalitarismu je uzlový bod, v němž se sbíhá několik na sobě nezávislých genealogických linií. Již výše jsem zmínil revizionistickou historiografii, která se objevila v západním Německu a Francii v 70. a 80. letech. Další genealogické linie spojují popírání totalitarismu s ideologií pozdně komunistické vládnoucí třídy a západním antiliberalismem a antimodernismem.

Pozdní komunismus byl poznamenán vznikem byrokratické „nové třídy“,²⁷ která na rozdíl od své revoluční předchůdkyně usilovala o předání společenského, profesního a materiálního kapitálu svým dětem. Této třídě se za komunismu dařilo díky tomu, že utlačovala a vykořisťovala své spoluobčany a v sovětských satelitech sloužila zahraniční imperialistické

okupaci ze strany SSSR. Po implozi totalitních režimů dále prosperovala a někteří její potomci využili svého ekonomického a sociálního kapitálu, aby se mohli stát akademiky a intelektuály. Komunistické režimy samy sebe nenazývaly totalitními režimy, nýbrž lidovými demokraciemi. Kupříkladu Oskar Krejčí, bývalý důstojník československé Státní bezpečnosti, pokračoval v devadesátých letech v obhajování dichotomie režimů, podle níž se komunismus společně s jeffersonovským republikanismem označuje za lidovou demokracii a liší se od oligarchických polyarchií, které manipulují s demokratickými hlasy a jež jsou reprezentovány liberálními demokraciemi.²⁸ Pozdní komunismus se prezentoval jako bojovník za práva dělníků, žen a kolonizovaných

²⁴ TRAVERSO, Enzo: *Totalitarianism between History and Theory*, s. 111.

²⁵ TALMON, Jacob Leib: *The Origins of Totalitarian Democracy*. Norton, New York 1970.

²⁶ ARENDT, Hannah: *The Origins of Totalitarianism*.

²⁷ DJILAS, Milovan: *The New Class. An Analysis of the Communist System*. Rinehart & Winston, New York 1957.

²⁸ KREJČÍ, Oskar: *Kniha o volbách*. Victoria Publishing, Praha 1994. Srov. TUCKER, Aviezer: Recenze: Oskar Krejčí o volbách. *Mezinárodní politika*, 1997, roč. 11, č. 9, s. 28–29 a TÝŽ: Review of Oskar Krejčí, *History of Elections in Bohemia and Moravia* (Boulder CO: East European Monographs CDXXXIII). *Europe-Asia Studies*, 1998, Vol. 50, No. 5, s. 915–918.

národů, zkrátka jako hospodářsky pokrokový systém, který se těší téměř bezvýhradné oblibě a legitimnosti mezi obyvatelstvem, jež je vděčné Sovětskému svazu za to, že ho osvobodil od nacismu a dosadil si místní satrapy, a komunistické straně za to, že ho chrání před komploty kapitalistických imperialistů. Gulagy, politické procesy, čistky apod. se nezmíňovaly, nemluvílo se o nich a nebyly připomínány. Celé to všechno ale byly jen výmysly a mýty: totalitní režimy své dělníky vykořisťovaly, ženy využívaly jako levnou pracov-

Ať už totiž liberální demokracie od roku 2008 jakkoliv selhala, přece jenom stále žijeme ve Fukuyamově světě, v němž nemá žádnou ideologickou alternativu

ní sílu, diskriminovaly je a vyjma deklarativních zákonů, které nikdy nebyly normativní, jim žádné zlepšení životní situace nezajistily. Nikdy ve svobodných a regulérních volbách nezískaly podporu většiny, nepodpořily místní odboj proti nacistům a v případě Prahy ji ani neosvobodily. Jenže mladší generace této nové třídy, děti lidí, kteří se měli během pozdního komunismu neobyčejně dobře, tyto mýty dodnes dál prosazují.²⁹

Někteří západní popírači totalitarismu s ním nikdy neměli osobní zkušenost, s totalitním projektem

nijak nesympatizují, ale ani nemají potřebu ho omlouvat. Ať už totiž liberální demokracie od roku 2008 jakkoliv selhala, přece jenom stále žijeme ve Fukuyamově světě, v němž nemá žádnou ideologickou alternativu. Jejich motivací je tedy spíše niterná zášť vůči liberální demokracii, respektive vůči tomu, čemu říkají neoliberalismus, což je směs vzájemně si odporujících idejí a politických teorií, které ve skutečnosti nikdo nikdy neprosazoval, dokonce ani nejvyšší představitelé vítězů studené války, jako byli Ronald Reagan a Margaret Thatcherová. Tento niterný odpor k liberalismu se projevuje snahou odstranit veškeré pojmové rozdíly mezi totalitními a liberálně demokratickými režimy, aby se dala liberální demokracie odsoudit morálně i politicky coby genocidní, rasistická a tyranská, zkrátka nijak se neodlišující od totalitarismu. Mís- to aby napadali liberální demokracii z jiného ideologického hlediska, snaží se ji vykreslit jako stejně odpudivou, jako jsou její alternativy, aby tak liberalismus nešlo odlišit od jejího totalitního protikladu. Předpokladem pro takové záměny je pojmová nejasnost. Patrně hlavní motivací pro popírání totalitarismu v současných západních akademických kruzích je antiliberismus.

Konečně také existují antimodernisté, kteří považují totalitní režimy jen za další průvodní jev modernity, stejně jako jím jsou liberální moder-

nita, demokratická modernita, autoritářská modernita apod., mezi jejichž společné znaky patří masová společnost, materialismus, věda nebo scientismus, sociální inženýrství a tak dále. Takový antimodernismus lze spojit s filozofií Martina Heideggera, jenž měl vliv na některé východoevropské disidentské tradice.³⁰ Zajímavým projektem pro dějiny idejí či intelektuální historii by mohl být výzkum toho, jak se tyto velice odlišné a opravdu si vzájemně odporující genealogie (např. heideggerovský antimodernismus a ideologie nové třídy) mohly spojit za účelem popírání totalitarismu.³¹

PD

AVIEZER TUCKER (1965) je historik, politolog a teoretik vědy. Narodil se v Tel Avivu, vystudoval historii, filosofii a politologii na Univerzitě v Tel Avivu, na Marylandské univerzitě a na Kolumbijské univerzitě v New Yorku. V 90. letech vyučoval v Praze a Olomouci. Jako akademik působil ve Spojených státech, Velké Británii, Německu či Austrálii. Nyní pracuje na Ostravské univerzitě, spolupracuje s Harvardovou univerzitou a také je členem vědecké rady ÚSTR. Je autorem řady odborných článků a publikací, např. *Democracy Against Liberalism* (Polity Press, Cambridge 2020), *The Legacies of Totalitarianism: A Theoretical Perspective* (Cambridge University Press, Cambridge 2015), *Our Knowledge of the Past: A Philosophy of Historiography* (Cambridge University Press, Cambridge 2004), nebo *The Philosophy and Politics of Czech Dissidence: From Patočka to Havel* (Pittsburgh University Press, Pittsburgh 2000).

29 Srov. KUDRNA, Ladislav a kol.: *Fakta a lži o komunismu. Co byla normalizace*. Free Czech Media, Praha 2000. Tento sborník konfrontuje tyto mýty a ideologie potomků této nové třídy. V českém kontextu se jedná o třídu, která se objevila po sovětské invazi v srpnu 1968.

30 Srov. TUCKER, Aviezer: *Fenomenologie a politika. Od J. Patočky k V. Havlovi*. Votobia, Olomouc 1997 a TÝŽ: *The Philosophy and Politics of Czech Dissidence From Patočka to Havel*. Pittsburgh University Press, Pittsburgh 2000.

31 Tento text vznikl překladem článku Why I say "Totalitarian Regimes": A Response to Totalitarianism Denial, jímž autor přispěl do připravovaného sborníku *Institutions of the Soviet Bloc* (ed. Manuela Ungureanu) Z angličtiny ho přeložil Milan Stejskal.